

Едуард Помиткін
Інститут педагогіки
і психології професійної освіти АПН України,
м. Київ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДУХОВНО ОРІЄНТОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Активний розвиток практичної психології наприкінці ХХ сторіччя свідчить про посилення суспільної уваги до проблем самопізнання, саморозвитку та самореалізації особистості. У світовому просторі підвищується попит на професійну психологічну діяльність, а отже зростають потреби та вимоги до системи професійної підготовки психологічних кадрів.

Специфіка професії психолога обумовлена вимогами гностичної, пізнавальної діяльності, в центрі якої є людина. Сучасний психолог - це кваліфікований спеціаліст в галузі людинознавства, який займається науковим дослідженням закономірностей розвитку і функціонування психіки, здійснює гуманістичну допомогу у розв'язанні особистісних та міжособистісних проблем людини, у гармонійному розвитку та саморозвитку особистості.

Актуальність проблеми духовно орієнтованої підготовки практичних психологів визначається щонайменше двома чинниками. Перший – актуалізація потреби духовного оновлення суспільства, а отже – духовного розвитку особистості громадянина. До другого чинника слід віднести специфічну діяльність практичного психолога, яка обумовлена необхідністю міжособистісної взаємодії з клієнтом, як носієм певної системи духовних знань, цінностей та досвіду, що може втілюватися у форми релігійної, мистецької або філософської свідомості. Успішність цієї взаємодії залежить не тільки від загальнопрофесійних знань та вмінь, але й від рівня духовного розвитку практичного психолога.

Здійснення духовно орієнтованої підготовки практичних психологів вимагає методологічного обґрунтування, конкретизації психологічного

змісту понять духовності, духовних цінностей, окреслення етапів духовного зростання особистості, а також створення діагностичного та психорозвивального інструментарію, придатного для використання в системі підготовки професіоналів.

Слід визнати, що між психологічними ознаками людини високодуховної та людини високоінтелектуальної існують суттєві відмінності, на що вказували Г.Сковорода [5], С.Гроф [1] та ін. Як наслідок, орієнтація системи професійної підготовки на підвищення суто інтелектуальних здібностей спеціалістів буде призводити до одного результату, а орієнтація також і на підвищення їх духовного рівня - до іншого. Високоінтелектуальна людина може бути егоїстичною і застосовувати набуті знання та вміння на шкоду іншим. Для прикладу звернемося до висококваліфікованих винахідників комп'ютерних вірусів, які поширюються з такою ж швидкістю, як комп'ютерне програмне забезпечення.

На відміну цьому високодуховна людина характеризується спрямованістю на загальне благо, прагненням до гармонії. У народних традиціях високодуховною вважалася людина мудра, чесна, здатна прийти на допомогу, оскільки відчуває свою біду як власну. Така людина усвідомлює свою причетність до всього, що у світі відбувається. Отже духовність людини прямим чином співвідноситься з рівнем її свідомості. Тому можемо визначити духовність в психологічному плані, **як специфічно людську якість, що характеризується усвідомленням єдності Буття і обумовлює прагнення людини до гармонії внутрішнього та зовнішнього світу, спрямовує особистість до пізнання і самопізнання, творчості, самовдосконалення та гуманістичної поведінки.**

Специфічність такої особистісної якості як духовність полягає, зокрема, в тому, що духовність сутнісно відрізняє людину від тваринного світу, яким керують біологічні інстинкти (інстинкт самозбереження, продовження роду). На відміну цьому, високодуховна людина піклується не тільки про себе, свою сім'ю чи націю, але свідомо спрямовує зусилля на досягнення добробуту всіх живих істот. Отже людське "я", обмежене егоцентризмом, розширюється до сприйняття всіх явищ Буття. Тобто духовний розвиток є процесом розвитку, розширення свідомості особистості. На думку С.Грофа "духовний розвиток... пробуджує потенційні здатності, підносить свідомість до нового рівня" [1, с. 42].

Рушійними силами в цьому процесі виступає прагнення до усунення протиріччя між існуючим рівнем гармонії (у внутрішньому та зовнішньому світі) і рівнем гармонії, що суб'єктивно визначений як ідеальний. Досягнення цього ідеального рівня обумовлює спрямованість особистості на самовдосконалення, збільшення власних можливостей для принесення максимальної користі всьому Буттю (а значить і собі). Для такої особистості життєво-важливими смислами стає самопізнання

(самоусвідомлення), пізнання світу, творчість, спрямована як на покращання світу, так і на самопокращання, допомога потребуючим у процесі духовного зростання. Тобто в структурі особистості активізуються перш за все такі компоненти, як спрямованість та самосвідомість, що закріплюється на емоційно-почуттєвому рівні і обумовлює потребу у відповідній професійній діяльності.

Закономірно, що в процесі професійної підготовки молоді необхідно спиратися на певні етапи духовного становлення особистості, розвитку її свідомості. Для цього розглянемо деякі психологічні характеристики онтогенезу людини, починаючи з ембріонального періоду. Ще до народження дитина перебуває у стані безсвідомої єдності з організмом матері, а втрачаючи цю єдність у момент народження, надалі прагне до її відновлення на сутнісно новому рівні. Даний процес може бути представлений схематично. На рис. 1 зображено 5 визначених нами етапів (рівнів) процесу розширення свідомості людини і відповідної зміни її ціннісних орієнтацій - від егоцентризму (1) до самовіддачі, здатності допомагати потребуючим (5) [2, с.76].

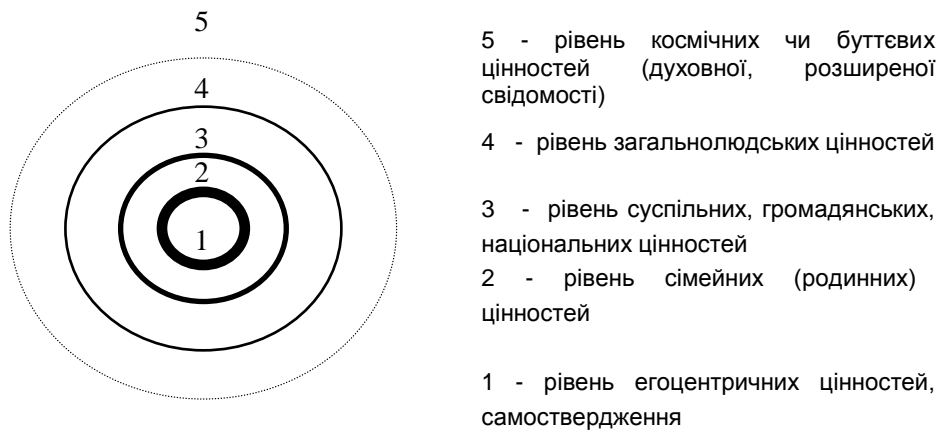

Рис. 1. Процес розвитку (розширення) свідомості людини та відповідної зміни мотивів її професійної діяльності.

Неможливість безпосереднього відновлення дитиною втраченої у момент народження гармонії та єдності з організмом матері активізує в неї інстинкти самозбереження та самовиживання. Для виживання дитині необхідно відокремити, ствердити власне "Я".

За поданою на рис. 1 схемою, перша ступінь розвитку свідомості - егоцентризм - характерна для дитини від народження до 3-х років, коли вона потребує від зовнішнього світу уваги, піклування, любові. Найактуальнішими для неї в цей період стають слова: "я", "мені", "я

сам". Зрозуміло, що егоцентризм і самоствердження є наслідком первинного інстинкту самозбереження, самовиживання. Якщо людина залишається на першому рівні свідомості протягом подальшого життя, її прийнято називати егоїстичною. Подальші мотиви професійної діяльності такої людини співвідносяться передусім із збільшенням власних матеріальних можливостей, нерідко за рахунок інших, що збільшує конфліктність в колективі. Позбавлена духовних цілей і завдань професійна діяльність носить суто прагматичний характер, що негативно позначається на особистісному і, зокрема, на творчому зростанні фахівця.

У процесі переходу на другий рівень зростає значення турботи про найближчих людей - батьків, рідних. Для другого рівня свідомості пріоритетні цінності та потреби - це цінності і потреби власної сім'ї. Дитина, підростаючи, бере на себе вирішення певних сімейних проблем, тобто світогляд розширюється до сімейного кола. При цьому втрачена при народженні єдність реалізується на сімейному рівні. Вислів "добрий сім'янин" співвідноситься саме з цим рівнем. Надалі мотиви професійної діяльності такої людини пов'язані з матеріальним забезпеченням власної сім'ї чи людей, що належать до родини. Крім позитивних наслідків турботи про рідних, з цього можуть впливати і негативні: наприклад, коли керівник, користуючись владою, забезпечує "теплі місця" некваліфікованим представникам своєї родини. Це значною мірою ускладнює соціалізацію особистості, породжує недовіру інших співробітників, перешкоджає встановленню дружніх зв'язків у колективі в процесі спільної трудової діяльності.

Подальший розвиток свідомості людини сприяє розумінню того факту, що її особисте життя та життя сім'ї тісно пов'язане з життям суспільства, нації, народу, рідного краю. Отже, покращання суспільного життя позитивно відзначиться і на житті сімей, з яких складається суспільство. Завдяки усвідомленню цього факту (що, на жаль, трапляється не завжди) людина у юнацькому та молодому віці може переходити на третій рівень - до громадської активності, державного патріотизму, національної свідомості. Її не перестають хвилювати сімейні чи особисті цінності, однак у разі потреби цінності нижчих рівнів відсуваються на другий план. Втрачена єдність відновлюється через любов до рідного краю, народу, суспільства. Мотивами професійної діяльності такої людини є принесення користі суспільству, фірмі чи установі, в якій вона працює. Такі працівники є цінними для підприємства будь-якої галузі та держави в цілому.

Наступний, четвертий рівень - це рівень здатності особистості до розуміння і прийняття кожної людини, незалежно від її національних ознак чи віри. Визнання лише своєї країни, своїх ідей, своєї віри кращими за інших неминує веде до роз'єднання, яке в історії людства нерідко знаходило свій вираз у кривавих війнах, хрестових походах чи напруженому протистоянні народів). Прийняття кожної людини як

індивідуальності, визнання права кожного на власні переконання, усвідомлення факту, що людство - єдиний взаємопов'язаний організм, в якому кожний виконує свою важливу роль - характеризує рівень загальнолюдських цінностей. Цей рівень свідомості визволяє людину із замкнутого кола "моє - чуже", "друзі - вороги".

Основним принципом, що притаманний світогляду четвертого рівня, є так зване "золоте правило" І.Христа: не роби іншим того, чого не хочеш собі. На цьому рівні втрачена єдність реалізується не тільки у сімейних та громадських взаєминах, але й на рівні людства в цілому. Мотиви професійної діяльності людини цього рівня пов'язані з принесенням користі людству, з покращанням добробуту як власної країни, так і людської спільноти. Такі особистості приносять особливу користь у тих професійних галузях, які потребують здійснення міжнародної, політичної діяльності.

Однак людина не відокремлена від природи, космосу, планетарного життя. Всі космічні процеси безпосередньо впливають на людство, і розуміння та переживання цього факту розширює свідомість до космічного, духовного масштабу. Цей рівень свідомості людини характеризується розумінням того, що Всесвіт - теж єдиний організм, а Земля з усіма істотами - його невід'ємна частина. З цього випливає і відповідне відношення до буття, до всіх живих істот як до самого себе. Отже, п'ятий рівень реалізує єдність людини з усім організмом Всесвіту.

Таким чином процес розвитку свідомості має певну закономірність: від неусвідомленої єдності з материнським організмом шляхом духовного розвитку людина приходять до свідомої єдності з Організмом Всесвіту, повертаючись до відправної точки власного життя, але на якісно новому рівні. С.Л.Рубінштейн справедливо вважав, що "Свідомість людини... перетворюється.... в самосвідомість світу; світ усвідомлює себе через людину" [4, с. 19].

Сутнісна відміна між приведеними на рис. 1 рівнями свідомості полягає у пріоритеті цінностей, у спрямованості прагнень та потреб людини: на першому рівні потреби спрямовуються на себе, незважаючи на запити інших (інстинкт самозбереження), а на п'ятому - людина цінує природну радість від самовіддачі, від надання допомоги, почуття любові та єдності з іншими.

Таким чином ціннісна орієнтація особистості є своєрідним пробним каменем її духовної спрямованості. За існуючими філософськими визначеннями під ціннісними орієнтаціями розуміють найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, які закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань та які відмежовують важливе, суттєве для даної людини від несуттєвого. Для людини високодуховної характерною є орієнтація на систему духовних цінностей, складовими якої є цінності **гуманістичні, естетичні, екологічні**, цінності **пізнання, самовдосконалення та самореалізації**. Для такої людини

професійна діяльність - акт служіння батьківщині, людству, природі (в релігійному аспекті - Богу). Підвищення власної професійної майстерності сприймається як необхідна умова самовдосконалення та подальшої самореалізації особистості. Звичайно, метою процесу духовно орієнтованої підготовки психологів є підвищення рівня свідомості майбутніх професіоналів, їх орієнтація на духовні цінності та ідеали людства. Сформованість даної системи цінностей відображається у діяльності, поведінці, конкретних особистісних вчинках духовної спрямованості.

Сформованість гуманістичних цінностей знаходить прояв у доброзичливому, емпатійному ставленні до людей, бажанні особистості приносити користь людям, інтересі до прикладів гуманізму в історії людства, здатності відрізнити справжній гуманізм від показного.

Слід зазначити, що сама діяльність практичного психолога за своєю сутністю є гуманістичною, адже працюючи в різних соціальних та психологічних умовах (чи то з дитиною, батьками, вчителями, бізнесменами, політиками, хворими чи злочинцями), подібно лікарю, який лікує тіло, психолог працює над зціленням людської душі, полегшує її страждання, спрямовує особистість на гуманістичне ставлення до людини.

Про високий рівень сформованості естетичних цінностей особистості майбутнього фахівця свідчить стійке бажання сприймати та створювати прекрасне, інтерес до проявів краси у творах мистецтва, у природі, в людській особистості, схильність до відшукування прекрасного у явищах світу, характері людей, почуття захвату, "співзвуччя" з прекрасним.

Сформованість екологічних цінностей відображається у бажанні захистити природу від недальнозорої людської діяльності, інтерес до інформації щодо екологічного стану природи, критичне ставлення до науки і техніки, які використовуються для пригнічення природи та маніпулювання людиною, схильність до пошуку шляхів виходу з екологічної кризи, участь у заходах, які спрямовані на покращання екологічного стану природи, почуття єдності з природою тощо.

Сформованість цінностей самопізнання обумовлює бажання особистості вивчати свій внутрішній світ, інтерес до власної сутності, до методів самопізнання, потребу у самоусвідомленні своєї природи, духовного "Я", здатність до інтроспекції, самоусвідомлення власних позитивних якостей та якостей, що заважають духовному зростанню, здатність до визначення власних здібностей, вподобань тощо.

Про високий рівень сформованості цінностей саморозвитку свідчить бажання людини різнобічно покращувати себе, стійкий інтерес до методів самовдосконалення, готовність змінювати себе, особистісна здатність накреслювати та виконувати власну програму самотворення, почуття задоволення від внутрішнього прогресу.

Нарешті, сформованість цінностей самореалізації особистості віддзеркалюється у бажанні знайти у соціумі власне місце для принесення

максимальної користі, реалізації своїх творчих можливостей, інтерес до прикладів самореалізації високодуховних людей в історії людства, схильність до розгляду своїх ідей, планів з точки зору своєї життєвої місії, прагнення наповнювати кожен день важливим змістом, до реалізації себе у різних видах діяльності, почутті відданості своїй справі тощо.

Оскільки у практиці суспільних відносин духовно орієнтована діяльність та поведінка стають дедалі рідкісними, слід визнати, що процес формування духовних цінностей особистості професіонала в цьому не досягає своєї мети. Метою означеного процесу слід розглядати модель психологічних якостей та здібностей високодуховної особистості. В процесі нашого наукового дослідження розроблено теоретичну модель високодуховної особистості, яка базується на концепції тривимірної поетапно конкретизованої психологічної структури особистості В.В.Рибалки.

Розробка моделі здійснювалася шляхом класифікації, конкретизації та диференціації якостей, функцій і процесів, притаманних високодуховним особистостям, що містяться у філософській, психологічній, мистецькій та релігієзнавчій літературі. Представлені в моделі 120 якостей і здібностей високодуховної особистості складають концептуальну основу особистісно орієнтованого процесу духовно орієнтованої підготовки психологічних кадрів.

Професійна підготовка, що здійснюється на духовних засадах має включати в себе діагностику духовних ціннісних орієнтацій особистості та систему психолого-педагогічних заходів з формування духовних якостей професіонала. Потреба виявлення рівня сформованості духовних ціннісних орієнтацій особистості зумовлює специфічні вимоги до побудови діагностичного інструментарію. Загальною вимогою до такої методики, є наявність теоретично обґрунтованого ціннісного фундаменту. Методика має бути досить інформативною і повинна спиратися на еталонну ціннісну шкалу, за допомогою якої будуть розглядатися результати дослідження. Такою шкалою можуть бути наведені на рис. 1 етапи (рівні) розвитку свідомості і, відповідно, зміни ціннісної орієнтації особистості та мотивів професійної діяльності.

Як приклад відповідного інструментарію, можуть виступати розроблена нами методика "Здійснення бажань" [3, с. 8-11] та методика комплексної оцінки (КО) гармонічного розвитку особистості. Методики розроблялися на основі кваліметричного підходу з використанням доробок професора Г.А.Дмитренко. Їх застосування дає змогу порівняльного аналізу динаміки гармонійного становлення особистості за показниками її духовного розвитку, творчого зростання, культури спілкування та фізичної культури.

На практиці критерієм ефективності професійної підготовленості психолога є здатність спеціаліста швидко адаптуватися у новому колективі та здійснювати продуктивну діяльність, визначену посадовими

обов'язками. Слід зазначити, що розбіжність між теоретичною підготовкою у ВНЗ і практичними вимогами до діяльності психолога на місцях ускладнює процес адаптації молодих спеціалістів (наприклад, шкільний психолог, часом, не знає, з чого розпочинати свою діяльність, не може скласти варіативний план своєї роботи).

Однією з актуальних проблем духовно орієнтованої професійної підготовки психологів є встановлення відповідності особистісних якостей абітурієнта, що поступає на факультет психології, професійним якостям сучасного психолога. В ідеальному варіанті динаміка розвитку професійно важливих якостей майбутніх спеціалістів має відстежуватись протягом тривалого часу, починаючи з дошкільного та шкільного віку. При вступі до ВНЗ саме ця система якостей, доповнена відомостями про спрямованість особистості та бажання займатися відповідною діяльністю і мають відігравати провідну роль для зарахування абітурієнта до навчального закладу.

Однак, в процесі зарахування молоді людини до ВНЗ головним критерієм придатності абітурієнта досі вважають успішність одноразового складання вступних іспитів та співбесід з певних шкільних дисциплін. Як правило, практикуються вступні іспити з таких предметів: біологія, “людина і світ”, основи держави та права, українська та іноземна мови.

Разом з цим, система професійно важливих особистісних якостей є складним і багатовимірним утворенням. Її формування потребує незрівнянно більшого часу і зусиль, ніж засвоєння обсягу знань з певних шкільних дисциплін. Неврахування особистісних якостей під час прийому абітурієнтів до ВНЗ як основного фактору їх професійної придатності призводить до того, що дипломовані психологи демонструють на практиці відсутність емпатії, терпіння, доброзичливості, толерантності, а інколи - переносять власні особистісні проблеми на процес взаємодії з клієнтами. Як наслідок, професійна кар'єра такого “спеціаліста” не відзначається успішністю, що нерідко сприяє виникненню кризи особистісного розвитку. Результати діяльності професійно неспроможного психолога, як правило, дискредитують психологічну науку, а його навчання у вищому навчальному закладу позбавляє можливості стати фахівцем дійсно талановитого майбутнього психолога.

При підготовці професійних психологів слід враховувати також те, що система особистісних якостей знаходиться у постійному розвитку, динаміці видозмін. Ефективність допрофесійної та безпосередньо професійної підготовки психологів значно зростає, коли студент в процесі навчання приймає активну участь у діагностиці саморозвитку, здійснює самооцінку, накреслює програму самовдосконалення та шукає шляхи власної самореалізації. Ефективність духовно орієнтованої підготовки практичного психолога визначає успішність його подальшої професійної діяльності, в процесі якої духовні знання, цінності та досвід збагачуються

особистісними надбаннями спеціаліста і стають здобутками суспільної свідомості.

Література

1. Гроф Станислав. Духовный кризис: Статьи и исследования. - М., 1995. - 255 с.
2. Помиткін Е.О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти: Науково-методичний посібник.- К.: ІЗМН, 1996. – 164 с.
3. Помиткін Е.О. Проблема розвитку та діагностики духовних ціннісних орієнтацій у старшокласників // Практична психологія та соціальна робота. - К. - 1998. - №10. - С.8-11.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. - Том 1.- М.: Педагогика, 1989.- 488 с.
5. Сковорода Г. Твори. В 2 т. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961.

Едуард Помиткін

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНО ОРІЄНТОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Резюме

Актуальність проблеми духовно орієнтованої підготовки практичних психологів визначається щонайменше двома чинниками. Перший – актуалізація потреби духовного оновлення суспільства, а отже – духовного розвитку особистості громадянина. До другого чинника слід віднести специфічну діяльність практичного психолога, яка обумовлена необхідністю міжособистісної взаємодії з клієнтом, як носієм певної системи духовних знань, цінностей та досвіду, що може втілюватися у форми релігійної, мистецької або філософської свідомості. Успішність цієї взаємодії залежить не тільки від загальнопрофесійних знань та вмінь, але й від духовного потенціалу, рівня духовного розвитку практичного психолога.

Edvard Pomitkin

URGENT PROBLEMS OF SPIRITUALLY FOCUSED PREPARATION OF THE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS

The summary

The urgency of a problem of spiritually focused preparation of the practical psychologists is determined at least by two factors. First - necessity of spiritual updating of a society, and consequently - spiritual development of the person of the citizen. As the second factor it is necessary to name specificity of activity of the practical psychologist, which is connected to necessity of personal interaction with the client, as by the carrier of the certain system of spiritual knowledge, values and experience, that can be embodied in the forms of religious, art or philosophical consciousness. Correctness of this interaction depends not only on professional knowledge and skills, but also from spiritual potential, **level** of spiritual development of the practical psychologist.

Эдуард **Помиткин**

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ ПОДГОТОВКИ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ

Резюме

Актуальность проблемы духовно ориентированной подготовки практических психологов определяется по меньшей мере двумя

факторами. Первый - **актуализация** потребности духовного обновления общества, а следовательно - духовного развития личности гражданина. Ко второму фактору надлежит отнести специфическую деятельность практического психолога, которая обусловлена необходимостью **межличностного** взаимодействия с клиентом, как носителем определенной системы духовных знаний, ценностей и опыта, что может воплощаться в формы религиозного, художественного или философского сознания. Успешность этого взаимодействия зависит не только от профессиональных знаний и умений, но и от духовного потенциала, **уровня** духовного развития практического психолога.